

МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Статтю присвячено аналізу принципів міжнародного права.

Досліджено зміст принципів міжнародного права та їх вплив на норми вітчизняного законодавства. З'ясовано місце принципів міжнародного права в системі норм міжнародного права.

Ключові слова: *принципи міжнародного права, право, суверенітет, принципи Заключного акту Народи з безпеки і співробітництва в Європі, система норм міжнародного права, міжнародно-правових норм, міжнародні відносини.*

Статья посвящена анализу принципов международного права.

Исследовано содержание принципов международного права и их влияние на нормы отечественного законодательства. Выяснено место принципов международного права в системе норм международного права.

Ключевые слова: *принципы международного права, право, суверенитет, принципы Заключительного акта Совещания из безопасности и сотрудничества в Европе, система норм международного права, международно-правовых норм, международные отношения.*

The article is sanctified to the analysis of principles of international law.

Maintenance of principles of international law and their influence are investigational on the norms of home legislation. The place of principles of international law is found out in the system of norms of international law.

Key words: *are principles of international law, right, sovereignty, principles of the Final act of Conference from safety and collaboration in Europe, system of norms of international law, международно-правових norms, international relations.*

Вступ. Міжнародне право не належить до системи національного права жодної держави; це особлива система норм, що втілює узгоджені волі суверенних держав і регулює міждержавні відносини [4, с. 262].

Як відомо, державний суверенітет не допускає створення жорстких міжнародно-правових конструкцій, в яких державі не залишалося б місця для вільного розсуду. Але одночасно не можуть бути ефективними правові норми, котрі взагалі не створюють будь-яких правил поведінки.

Саме тому світове співтовариство сформулювало низку норм міжнародного права, яким надано особливого статусу основних (загальновизнаних) принципів. Вони визнаються всіма членами міжнародного товариства і служать основою сучасного міжнародного права. Без визнання і дотримання основних принципів міжнародний правопорядок не може існувати.

Посилання держав на основні принципи як виправдання своєї поведінки є підтвердженням цього переконання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та аналіз міжнародних принципів права. Основні принципи є універсальними нормами міжнародного права, їх відрізняє незаперечність і загальна обов'язковість; суперечність їм інших норм міжнародного права робить останні недейсними. Обов'язковості нормам міжнародного права надає авторитет цих норм та універсальна угода держав, яка втілюється у принципі «*parata servanda stint*» («договорів треба додержуватись»), який, власне, і є одним з основних принципів міжнародного права.

Результати дослідження. Основні принципи становлять основу «загального міжнародного права». Вони є обов'язковими для всіх держав незалежно від того, чи є вони членами Організації Об'єднаних Націй, чи брали вони участь у прийнятті Декларації про основні принципи.

Із цього правила є один виняток, про який англійець У. Батлер писав: «Тільки ісламська доктрина в її найбільш фундаменталістському варіанті усвідомлює себе як незалежну від загального міжнародно-правового порядку» [12, с. 49]. Важливу роль у загальній системі міжнародного права відіграють імперативні норми, які частіше іменуються *jus cogens*. Від них варто відрізнити *jus dispositivum*, тобто норми, які можуть змінюватися угодою суб'єктів міжнародного права.

Норма *jus cogens* може бути змінена лише такою самою нормою міжнародного права. У міжнародно-правовій літературі панує переконання, що імперативні норми мають таку обов'язкову силу, що не вкладаються в піраміду ієрархії, тому що порушення приписаних імперативних норм тягне незначимість будь-якого міжнародного договору [11, с. 29]. Порушення імперативної норми дає право кожному члену міжнародного товариства вживати заходів щодо захисту порушеного правопорядку. Поняття основних принципів (основоположних начал) міжнародного права не має і, мабуть, не може мати нормативного визначення, є лише доктринальне їх тлумачення. Проте відсутність нормативного визначення основних принципів цілком компенсується викладенням їхнього змісту. Як правило, формулу основних принципів та їхній каталог співвідносять зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, але варто визнати, що формування основних принципів походить від більш раннього періоду.

Так, згадують, наприклад, п. 3 ст. 38 Статуту Постійної Палати міжнародного правосуддя, яка давала право під час розгляду справ застосовувати «загальні принципи права, які визнаються цивілізованими націями» [11, с. 62]. Таких прикладів у міжнародно-правовій і договірній практиці чимало.

Про основні принципи зазвичай пишуть і говорять як про «основоположні норми, котрі виражають провідні ідеї і якісні особливості» системи права, його провідні положення.

Це «критерій законності всіх інших норм, що виробляються державами у сфері міжнародних відносин; це норми основні й імперативні; це такі загальні установлення, які не можуть бути скасовані ніякими установленнями спеціального характеру» [5, с. 12–13]. Основні принципи з'явилися у міжнародному спілкуванні як норми звичаєвого права, їх кодифікація почалася з прийняттям Статуту Організації Об'єднаних Націй, у ст. 2 якого були сформульовані такі основні принципи: 1) суверенна рівність всіх держав; 2) сумлінне виконання взятих на себе зобов'язань; 3) вирішення міжнародних спорів мирними засобами, щоб не наражати на небезпеку міжнародний мир, безпеку і справедливість; 4) відмова від застосування сили або загрози силою; 5) територіальна недоторканність і політична незалежність; 6) рівноправність і самовизначення народів; 7) повага прав людини і основних свобод.

Основні принципи пізніше були більш повно сформульовані в Декларації про принципи міжнародного права стосовно дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. (часто її скорочено називають Декларацією про основні принципи міжнародного права). Загалом у ній сформульовано сім принципів. У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі, прийнятому 1 серпня 1975 р., де також перелічені основні принципи, котрими держави-учасниці мають керуватись у взаємовідносинах, їх десять.

1) Принцип незастосування сили або загрози силою. Будь-яка держава зобов'язана при вирішенні спірних питань на міжнародному рівні утримуватися від застосування сили або посягань на територіальну цілісність чи політичну незалежність іншої країни, так і в якій-небудь інший спосіб, що несумісний із цілями Організації Об'єднаних Націй.

Держави мають утримуватися від загрози силою або її застосування з метою порушення наявних кордонів іншої держави, для вирішення територіальних спорів і спорів щодо кордонів, демаркаційних ліній, ліній перемир'я тощо. Держави зобов'язані утримуватися від насильницьких дій, що позбавляють народи їхнього права на самовизначення, свободу і незалежність. Територія держави не може бути об'єктом воєнної окупації, що є результатом застосування сили на порушення положень Статуту Організації Об'єднаних Націй. Вона не може бути об'єктом придбання в результаті застосування сили або загрози її застосування. Такі територіальні придбання мають визнаватися незаконними.

2) Принцип мирного вирішення міжнародних спорів. Кожна держава вирішує свої міжнародні спори з іншими державами таким чином, щоб не наражати міжнародний мир, безпеку і справедливість на загрозу. Міжнародні спори вирішуються на підставі суверенної рівності держав і відповідно до принципу вільного вибору засобів мирного вирішення спорів.

3) Принцип невтручання у внутрішню компетенцію будь-якої держави. Жодна держава не має права втручатися у будь-яку внутрішню чи зовнішню сферу діяльності іншої країни.

Якщо дії будь-якої країни будуть у вигляді застосування сили проти правосуб'єктності держави чи будуть спрямовані на втручання в культурну, економічну чи соціальну сферу вважатимуться такими, що порушують міжнародний правопорядок та визнаватимуться міжнародним правопорушенням.

Також не допускається дій, спрямованих на примушення іншої держави до покори собі іншої держави у здійсненні останньою своїх суверенних прав. Забороняється втручатися у внутрішню боротьбу іншої країни. Засоби спрямовані на позбавлення форми їхнього національного існування визнаються порушенням принципу невтручання.

4) Принцип співробітництва держав. Держави зобов'язані співпрацювати одна з одною, незалежно від відмінностей їхніх політичних, економічних і соціальних систем, у різних сферах міжнародних відносин із метою підтримки міжнародного миру і безпеки та сприяння міжнародній економічній стабільності й прогресу.

Це співробітництво здійснюється в сфері підтримки міжнародного миру і безпеки, загальної поваги і дотримання прав людини, основних свобод для всіх і ліквідації всіх форм расової дискримінації, всіх форм релігійної нетерпимості; сприяє прогресу в галузі культури і освіти.

5) Принцип рівноправності й самовизначення народів. Існування цього принципу дає народам право вільно визначати, без втручання іззовні, свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право відповідно до положень Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Утворення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу, вільно визначеного народом, є способами здійснення народами права на самовизначення.

Кожна держава зобов'язана стримуватися від будь-яких насильницьких дій, котрі позбавляють народи їхнього права на самовизначення. Ніщо в цих положеннях не має тлумачитися як таке, що санкціонує чи заохочує будь-які дії, котрі призвели б до розчленування або до часткового чи повного порушення територіальної цілісності або політичної єдності суверенних і незалежних держав.

Кожна держава має стримуватися від будь-яких дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якої держави.

6) Принцип суверенної рівності держав. Всі держави користуються суверенною рівністю. Вони визнаються рівними у своїх правах та обов'язках, незважаючи на відмінність їх внутрішніх сфер, наприклад, соціального, політичного, економічного іншого характеру.

Принцип суверенної рівності держав містить, зокрема, такі ознаки:

- а) всі держави є рівноправними членами міжнародного товариства;
- б) права кожної держави забезпечуються її суверенітетом;
- в) на будь-яку державу покладається обов'язок поважати правосуб'єктність інших держав;
- г) будь-яка держава та її територіальна цілісність і внутрішні сфери життя країни є недоторканні;

г) кожна держава має право на свій розсуд обирати та запроваджувати розвиток будь-якої сфери, тобто самостійно визначати напрями розвитку політичної, соціальної, економічної та культурної системи;

д) кожна держава зобов'язана виконувати міжнародні зобов'язання і не порушувати міжнародний правопорядок [10, с. 122].

7) Принцип сумлінного виконання зобов'язань, прийнятих відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Будь-яка держава має виконувати свої зобов'язання, прийняті відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, які випливають із загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також прийняті державою за міжнародними договорами і дійсні згідно із загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

У тих випадках, коли зобов'язання, що випливають із міжнародних договорів, суперечать зобов'язанням членів Організації Об'єднаних Націй, які випливають зі Статуту Організації Об'єднаних Націй, зобов'язання за Статутом мають переважну силу.

8) Принцип непорушності кордонів. Відповідно до норм міжнародного права держави-учасниці зобов'язані не порушувати кордони інших країн, як і кордони всіх держав в Європі.

9) Принцип поваги прав людини й основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконання. В цих принципах визначене загальне значення прав людини

і основних свобод, повага яких є суттєвим фактором миру, справедливості та благополуччя, необхідних для забезпечення розвитку дружніх відносин і співробітництва між ними, як і між всіма державами. Держави-учасниці зобов'язались поважати права осіб, належних до національних меншин, їхню рівність перед законом, надавати їм повну можливість фактичного користування правами людини. Вони будуть діяти згідно з цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, Загальної декларації прав людини, міжнародних пактів із прав людини [3, с. 135].

10) Принцип територіальної цілісності держав.

Відповідно до цього принципу всі держави зобов'язуються поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних із цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, спрямованих проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці.

Висновки. Отже, більшість загальноновизнаних принципів і норм було закріплено в Статуті Організації Об'єднаних Націй, у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. і в Заключному Акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Проте є такі загальноновизнані норми і принципи, котрі в ці акти не увійшли.

Наприклад, у Хартії економічних прав і обов'язків держав, яка прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 12 грудня 1994 р., кількість основних принципів збільшилася до 15 (розділ I) [2, с. 136–137].

Відсутність конвенційного закріплення основних принципів міжнародного права може утворити певні труднощі під час правозастосовної діяльності в Україні, оскільки в низці законодавчих актів містяться положення про пріоритет основних принципів міжнародного права над національним правом України.

Крім цього, невизначеність самого поняття «основні принципи міжнародного права» ускладнює реалізацію зазначеної норми закону.

Основні принципи посідають важливе місце в системі норм міжнародного права. Вони мають вищу нормативну силу; про них можна говорити як про «сукупність обов'язкових норм, які роблять недійсними всі суперечні їм норми як звичаєвого, так і договірної права» [6, с. 89]. А в ієрархії міжнародно-правових норм основні принципи і норми займають найвищий ступінь, рівний конституційним нормам у внутрішньому праві.

Так, відповідно до ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів вони вважаються недійсними (абсолютно недійсними або зовсім незначними), якщо на момент укладання вони суперечили імперативній нормі загального міжнародного права.

Варто зазначити, що головною особливістю загальноновизнаних принципів міжнародного права є відсутність санкції. Тому вибір способів і форм відповідальності суб'єктів міжнародного права у разі порушення принципів залежить, насамперед, від міжнародного товариства. За однакових обставин форми відповідальності можуть бути різними.

Загальноновизнані принципи міжнародного права, будучи загальними й найбільш важливими правилами поведінки у сфері міжнародних відносин, створюють основу (фундамент) міжнародного правопорядку і міжнародної законності.

Принципи є основними правилами поведінки держав, провідними началами, на які мають зважати всі держави і які виражають правосвідомість усього людства.

Отже, найбільш загальним відбиттям сучасної практики міжнародних відносин є основні принципи; вони відрізняються універсальністю і є критерієм законності всієї системи міжнародно-правових норм.

Іншою функцією основних принципів є те, що вони служать спрямовуючими началами у формуванні і реалізації норм права, а також у формуванні національних правових систем. Основні (загальні або загальноновизнані) принципи міжнародного права, імplementовані у законодавство суверенних держав, стають загальними принципами національного права.

В ієрархії міжнародно-правових норм основні принципи і норми займають найвищий ступінь. Основні принципи визнаються всіма членами міжнародного товариства і служать основою сучасного міжнародного права. Тож можна вважати, що принципи утворюють політичну, моральну і правову базу міжнародно-правової системи.

В Україні визнається пріоритет міжнародного права над національним, що випливає з Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, Закону України «Про міжнародні договори України», Закону України «Про громадянство України», Цивільного та Сімейного кодексів, підтверджується фактом її входження до Ради Європи.

Відповідно до п. 2 ст. 17 Закону України «Про міжнародні договори України» про розбіжності правил міжнародного договору України з правилами її внутрішньодержавного законодавства мають застосовуватися правила міжнародного договору [23].

Проаналізувавши міжнародні принципи, можна помітити встановлення певної моделі поведінки держав, яка спрямовується на забезпечення справедливості та свободи на міжнародному рівні.

Завдяки їм ми можемо говорити про певну гарантію міжнародного правопорядку завданням, якого є забезпечення справедливості [8, с. 55].

Вони є надбанням правової культури людства і сприйняті більшістю національних правових систем [190, с. 388].

На підставі досліджених міжнародних принципів можемо говорити про забезпечення міжнародної законності, доцільності та справедливості, які, своєю чергою, впливають на формування міжнародної правотворчості та правозастосовної діяльності.

Отже, загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права – це встановлені основні положення у позитивному праві, метою яких є регулювання будь-яких суспільних відносин. Такі принципи увібрали в себе найкращі результати розвитку цивілізації. Завдяки їм відбувається правове регулювання будь-яких відносин з урахуванням прав та інтересів кожного суб'єкта у співвідношенні з інтересами всього суспільства.

Список використаних джерел:

1. Вовпенко Н.Н. Правосознание и правовая культура: учеб. пособ. / за ред. Л.В. Лобанова. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. 52 с.
2. Действующее международное право: в 3 т. / под ред. Ю.М. Колосова. М.: Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права. 1997. Т. 3. 246 с.
3. Загальна декларація прав людини. К.: Українська правнича фундація, 1995. 246 с.
4. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. К.: Кондор, 2006. 526 с.
5. Курс международного права: Основные принципы международного права: в 6 т. М.: Наука, 1967. Т. 2. 130 с.
6. Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції. К.: Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. 345 с.
7. Михайленко О.С. Проблеми справедливості при розбудові правової держави. Харків, 1998. 98 с.
8. Муравйов В.Л. Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції. Український правовий часопис. 2003. № 2 (7). С. 3–9.
9. Селіванов А. Теоретичні і практичні погляди на тлумачення Конституційним Судом України норм законодавства. Право України. 2007. № 10. С. 35–38.
10. Чердынецев А.Ф. Теория государства и права: учеб. для вузов. М.: Юрайт-М, 2002. 432 с.
11. Шевчук І.А. Верховенство права чи незаконна практика ВСУ. Правовий тиждень. 2008. № 21. С. 12.
12. Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом. Вісник Академії правових наук України. 2004. № 3. С. 106–112.
13. Butler W. Regional and Sectional Diversities in International Law. International Law: Teaching and Practice. London, 1982. 196 p.